

ВІДГУК

офіційного опонента

про дисертацію АНОХІНОЇ Тетяни Олександрівни

"Типологія лакуніконів англomовної та україномовної картин світу",

подану на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук

за спеціальностями: 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство,

10.02.21 – структурна, прикладна та математична лінгвістика. Київ, 2019. 516 с.

Комплементарне поєднання у сучасній лінгвістичній царині здобутків системно-структурного, порівняльно-історичного, типологічно-зіставного, функціонально-комунікативного, когнітивно-дискурсивного, синергетичного та прикладного дослідницьких напрямів із залученням новітніх інформаційних технологій у комп'ютерній і корпусній лінгвістиці дозволяє науковцям якомога всебічно та комплексно представити таке багатогранне явище як лінгвальна діяльність (Ф. де Соссюр). На передній план висувуються при цьому кроскультурні розвідки, в яких можна простежити варіативність мовної картини світу у різнотипних лінгвокультурах. Одним з центральним завдань у зазначених студіях є опис так званих "білих плям", лакун, які стали об'єктом вивчення такої молоді науки як лакунологія, де наразі є нагальна потреба в їхній систематизації та типології. Окрім того, необхідна розробка теоретичного і методологічного підґрунтя цієї дисципліни, де доречно застосовування автоматизованого пошуку в різнотипних корпусах за допомогою відповідного комп'ютерного програмного забезпечення. Саме в такому напрямі зроблене дисертаційне дослідження Тетяни Олександрівни Анохіної, яка сфокусувала увагу на зіставленні англо- і україномовної картин світу для встановлення валідної типології лакун.

З огляду на сказане вище, зазначаємо *актуальність* і *своєчасність* докторської дисертації Тетяни Олександрівни, амбітна *мета* якої полягає у встановленні типології лакуніконів англо- й україномовної картин світу за кластерами гіперкатегорії лакунарності, ендозонами й субзонами лакуноємних і сумірних одиниць.

Об'єктом дослідження дисертантка обрала лакуни в широкому розумінні, тобто як знаки мови, мовлення, перекладу, когніції, корпусів і текстових масивів. *Предмет дослідження* – парадигматична, панхронійна, синтагматична, культурологічна, когнітивна та корпусна класифікація лакун англійської і української мов, а також методологічна процедура укладання корпусного лакунікону.

Джерельну базу дисертації становлять дані машиночитних лексикографічних та енциклопедичних джерел англійської та української мов, електронних корпусів (Британський національний корпус; корпус сучасної англійської мови (американський варіант); корпус текстів української мови; паралельний корпус слов'янських та інших мов (ParaSol); паралельний корпус OPUS; міжнародний мультимовний корпус 47 мов (Universaldependencies), а також прикладні програми AntConc, MyMemory, SketchEngine тощо. Загальний початковий обсяг лакуніконів становить 1815 лакуноємних та сумірних лексем, які утворюють реєстр корпусних лакуніконів.

Наукова новизна дослідження Т.О. Анохіної полягає насамперед у тому, що в дисертації уперше розроблено такий новий напрям як корпусна лакунологія, який дає змогу завдяки програмному забезпеченню корпусів здійснювати пошук лакун та виконувати дослідницькі операції з виявленими одиницями, зокрема їх делакунізацію. Дисертантка розробила зоно-кластерну типологію лакуніконів англо-та україномовної картин світу; запропонувала термін "делітація" на позначення некомпенсованих вилучень та втрат при перекладі, що не елімінуються замінами й частковими компенсаціями. Т.О. Анохіна розкрила онтогносеологічну природу філософської категорії "відсутність", на якій ґрунтується логіко-поняттєва категорія лакунарності з її лінгвістичною і когнітивною шестикластерною організацією. Дисертантка систематизувала лакуноємні одиниці, терміни-лакуни, культурно-марковані лакуни, корпусно-перекладацькі лакуни в три типи лакуніконів шляхом фіксації в їх формі, значенні й функціях архісеми "відсутність", її інтегральних і диференційних сем у лакунарних явищах кожної із мов, а також відповідно до законів аломорфізму й ізоморфізму англійської та української мов: на формальному, семантичному, функціональному і когнітивному рівнях в ендозонах мови, мовлення і когніції. Дисертантка уклала початкову машиночитну картотеку лакуніконів, яка складається з термінів і понять на позначення: 1) мовних; 2) комунікативних; 3) ментальних; 4) панхронійних лакун, а також 5) термінів і понять-культурем, безеквівалентної лексики, реалій, екзотизмів, етнонімів та ксенонімів.

Важливим доробком вважаємо те, що Т.О. Анохіна встановила механізми переформатування та "міграції" лакун із однієї зони в іншу, які відображають процеси концептуальної інтеграції як в одній лінгвокультурі, так і в міжкультурному просторі. Дисертантка ідентифікувала лакуни як синергетично-системні, функціональні, когнітивні й віртуальні одиниці, що фіксуються в режимі [не дано] у двомовних корпусах, зокрема і в ретрансльованих версіях перекладу англомовних текстів українською мовою та україномовних – англійською.

Дисертантка виокремила за допомогою програм ParaConc та MonoConcEsy низькочастотні текстові лакуни і встановила семантичну відстань лакуноємних лем за індексом Соренсена. Тетяні Олександрівні вдалося покращити теоретико-методологічну базу лакунології в аспекті інтерпретації лакуноємних одиниць як системних явищ однієї мови, а також сумірних одиниць контактних мов на всіх рівнях. Окрім того, була удосконалена прикладна процедура програмного пошуку перекладацьких лакун у паралельних двомовних корпусах за допомогою делакунізаторів.

Застосований комплексний підхід допоміг Т.О. Анохіній отримати вагомі результати для порівняльно-історичного, типологічно-зіставного та прикладного мовознавства, що обґрунтовують теоретичні засади проведеного дослідження. Вважаємо, що результати роботи мають суттєву *практичну цінність*, яка полягає в можливості їхньої реалізації при фаховій підготовці філологів у курсах "Порівняльна типологія англійської та української мов", "Загальне мовознавство", "Вступ до перекладознавства", "Методологія перекладу і теорія інтерпретації", "Вступ до прикладної лінгвістики", "Корпусна лінгвістика", "Сучасні інформаційні технології у перекладі", а також у процесі навчання англійської й української мов як іноземних. Результати дослідження можуть бути корисними при розробці нової методики аналізу перекладацьких трансформацій на базі паралельних двомовних корпусів, особливо при укладанні словників безеквівалентної та частково еквівалентної лексики англійської та української мов, словників гапаксів тощо.

Обраний Тетяною Олександрівною шлях до реалізації досить амбітної мети вважаємо логічно послідовним і виваженим. У роботі порушено й успішно вирішено низку вагомих наукових завдань, передусім, систематизовані та адаптовані теоретичні положення лакунології для розробки такого нового її напрямку як корпусної лакунології; обґрунтовано міждисциплінарний статус лакунарності як гіперкатегорії вищого порядку; розроблено нову методологію для укладання лакуніконів із застосуванням традиційних методів лакунології, міжкультурної комунікації, перекладознавства та за допомогою сучасних програмних продуктів пошуку лакун у різних типах машиночитних бібліотек і корпусів текстів; протестовано алгоритми пошуку лакун через знаковий або чисельний ідентифікатори в корпусах текстів; здійснено класифікацію лакун за трьома типами ендозон: мовною, комунікативною та когнітивною; укладено машиночитну вихідну картотеку лакун на основі гіперкатегорії лакунарності за сценарієм **МОВА – МОВЛЕННЯ – КОГНІЦЯ**; верифіковано лакуни в одномовних і паралельних двомовних корпусах; уведено в науковий обіг термін "делітація" на позначення

вилучень у машиночитному бітексті як однієї з методичних процедур формування лакуніконів англо- й україномовної картин світу; виявлено закономірності й відмінності в кількісній і якісній організації укладених лакуніконів досліджуваних мов. Для вирішення таких завдань дослідниця повинна мати ґрунтовну наукову базу, бути добре обізнаною з літературою у досліджуваній царині, що й успішно продемонструвала Тетяна Олександрівна Анохіна в опонованій дисертації.

Дисертація складається з анотацій двома мовами, переліку умовних скорочень, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (683 позиції), довідкових та лексикографічних джерел (78 позицій), джерел ілюстративного матеріалу (76 позицій) та 9 додатків (стартова бібліотека лакунікону, корпусний лакунікон, діаграми, таблиці). Загальний обсяг роботи – 516 сторінок, обсяг основного тексту дисертації становить 359 сторінок.

У вступі дисертації Т.О. Анохіна обґрунтувала актуальність теми дослідження, сформулювала мету, поставила завдання, зазначила об'єкт і предмет дослідження, розкрила наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, описала методи дослідження, схарактеризувала матеріал розвідки вказала на форми апробації та структуру роботи.

У *першому* розділі дисертації "Теоретичні засади становлення лакунології як бази для укладання лакуніконів англо- та україномовної картин світу" (стор. 41–109 дис.) Т.О. Анохіна описала онтологію і гносеологію категорії *лакунарність* у лінгвістичній царині та визначила основні етапи становлення та розвитку лакунології як міждисциплінарної науки (п. 1.1). Досить детально дисертантка проаналізувала етимологію ключових лексем дослідження *lacuna/лакуна* і здійснила пошук їхніх генетичних дериватів за допомогою програмного алгоритму Soundex (п. 1.4). Окремо дисертантка прослідкувала розвиток сучасної семантичної структури зазначених лексем у категорійному термінологічному полі лакунарності на матеріалі корпусних і лексикографічних джерел (п. 1.5). Т.О. Анохіна вдало обґрунтувала доцільність уведення лакуноємних і сумірних одиниць із архісемою "відсутність" у лакунікони англо- та україномовної картин світу, також представила етапи верифікації лакун у корпусах та визначила способи їх кластеризації у базові лакунікони (п. 1.6).

У *другому* розділі "Методологічні засади вивчення лакун англомовної та україномовної картин світу" (стор. 110–147 дис.) Т.О. Анохіна запропонувала на основі міждисциплінарного підходу (п. 2.1) власну комплексну методику укладання лакуніконів, яка передбачає п'ять етапів (п. 2.2). На першому етапі здійснюється лексикографічна параметризація базових лакуноємних одиниць із диференційною

семою "відсутність", що дозволяє виокремити базовий лакуноємний термін для подальшої класифікації відібраних одиниць у мовній, мовленнєвій та когнітивній ендозонах. Для верифікації семантичних зв'язків між досліджуваними лексемами вдало залучена формула Соренсена. На другому етапі проводиться класифікація лакун за формальним і семантичним аспектами. На третьому етапі верифікується укладений реєстр лакуноємних і сумірних одиниць за допомогою алгоритму Soundex у корпусі Roget та відбувається механічне редагування у системі ISO (International Organization for Standardization). На четвертому етапі з допомогою комп'ютерних програм встановлюються малочастотні лексеми-лакуни (гапакси), відтворюються моделі пошуку перекладацьких делітацій у паралельних текстах, встановлюються лакуноємні одиниці через знаковий ідентифікатор у корпусі COCA та делакунізатори у ретрансльованих перекладах. На останньому етапі укладання корпусних лакуніконів здійснюється остаточна верифікація укладеної картотеки лакуноємних і сумірних одиниць в інших корпусах (BNC, WebCorp, КТУМ) за допомогою прикладних програм для обробки лінгвістичних даних у режимі конкордансів (AntConc, MonoConcEsy, ParaConc).

У *третьому* розділі "Парадигматична і панхронна кластеризація англо- й україномовного лакуніконів" (стор. 148–182 дис.) Т.О. Анохіна представила типологію лакуноємних та сумірних лакунарних одиниць мовної ендозони на фонетичному, морфологічному, лексико-семантичному та синтаксичному рівнях у панхронії. До англomовної ендозони лакунікону увійшли, за даними авторки, 156 лакуноємних одиниць та 42 сумірні – по відношенню до україномовної ендозони. До україномовної – 164 лакуноємні одиниці та 42 сумірні – по відношенню до англomовної ендозони. Дисертантка детально описує фонетико-орфографічні (п. 3.1.1), словотвірні (п. 3.1.2), граматичні (п. 3.1.4), лексико-семантичні (п. 3.1.4) лакуни у синхронії, та фонетико-редуковані (п. 3.2.1), словотвірно-редуковані (п. 3.2.2) та семантично-редуковані (п. 3.2.3.) лакуни у панхронії. Опис підкріплюється доречними прикладами на всі типи лакун. Разом з тим, бажано було б навести повний список виокремлених одиниць у вигляді таблиці для наочності.

У *четвертому* розділі "Синтагматична і культурологічна кластеризація комунікативного лакунікону англійської та української мов" (стор. 183–299 дис.) Т.О. Анохіна виокремлює лакуни в досліджуваних лінгвокультурах на рівні мовлення. Основну увагу при цьому дисертантка зосередила на зіставленні лакун, які експліцитно проявляються при перекладі з однієї мови на іншу. У кількісному плані, за даними дисертантки, це 80 лакуноємних одиниць в англomовній комунікації, 56 – в україномовній, а також 216 сумірних одиниць в україномовній

картині світу та 262 сумірні одиниці в англомовній картині світу. Т.О. Анохіна детально зупиняється на типах делакунізації в перекладі (п. 4.1.2), способах делітації лакунарної інформації (п. 4.1.3) та елімінації перекладацьких лакун з опорою на ретрансляцію. Окремо висвітлено міжкультурну та перекладацьку субзону комунікативного лакунікону (п. 4.2), де розглянуто етнокультурну природу комунікативного мовчання, типи комунікативних пауз, квеситивні і конвербальні лакуни. Дисертантка супроводжує опис зазначених лакун достатньою кількістю типових прикладів.

У п'ятому розділі "Когнітивний лакунікон англійської та української мов" (стор. 300-353 дис.) Т.О. Анохіна встановила кореляції пізнавально-поняттєвої і корпусної субзон з двома попередніми категоріально-кластеризованими лакуніконами і доповнила стартову бібліотеку. За даними дослідниці, когнітивний лакунікон включає 379 лакуноємних одиниць в англійській мові і 398 одиниць в українській, а також по 10 сумірних одиниць англо-українських корпусних лакун. Дисертантка детально висвітлює експліцитну й імпліцитну лакунарність з точки зору когнітивної семантики (п. 5.1), зупиняється на типах когнітивно-семантичних лакун та їхній корпусній верифікації (п. 5.2). Окремо авторка аналізує термінологічні лакуни (п. 5.4) та гапакси-лакуни (п. 5.5). Виклад матеріалу дисертантка підкріплює багатьма прикладами.

У Висновках (стор. 354-359 дис.) Т.О. Анохіна підсумовує результати виконаного дослідження і зазначає, що: 1) об'єктом вивчення в лакунології є лакуни, що експлікуються як денотат / слово, сигніфікат, знак, культурний аломорфізм, нульовий трансфер, концепти в різних фрагментах картин світу носіїв англійської та української мов; 2) лакуни верифікуються на основі категорії лакунарності та існують на формальному і семантичному рівнях; 3) формальний рівень – це відсутні графеми, літери, фонемі, граматичні і лексико-семантичні категорії – в мові; пропуски, паузи, мовчання, еліпсис, лінгвокультуреми, реалії – в моно- і міжкультурній комунікації та перекладі; 4) семантичний глибинний рівень – це імплікація, прихований зміст, когнітивні пошуки; 5) верифікація лакуноємних і сумірних лакунарних понять в різних типах корпусів дозволила укласти корпусний лакунікон, який складається з мовної, комунікативної та когнітивної ендозон; 6) в мовній ендозоні лакуни – це одиниці графічного, орфографічного, фонетико-фонологічного, граматичного і лексико-семантичного рівнів; в комунікативній – відсутні елементи в мовленні як представників однієї культури, так і в міжкультурній комунікації та перекладі, в когнітивній – актуалізація архісеми "відсутність як результат пізнання лакунарних явищ у великих масивах текстів і

корпусів.

Структуру роботи в цілому можна схарактеризувати як таку, що логічно підпорядковується поставленій меті. Композиція розділів відповідає послідовності конкретних завдань, що успішно вирішуються. Основні теоретичні положення та висновки роботи не є суперечливими, оскільки вони аргументовані й підкріплені доречними прикладами. Положення, які винесено на захист, чітко структуровані й відображають поставлені в роботі наукові завдання. Список використаних джерел відповідає принципу достатності, упорядкування якого здійснено авторкою згідно з останніми бібліографічними вимогами.

Утім, проведене дослідження залишає простір для наукової дискусії, викликає запитання, а подеколи і критичні зауваження, окремі з яких дозволю сформулювати у відгуку, зокрема:

1. Як впливає з теми і, відповідно, мети дисертаційної роботи, вона присвячена встановленню типології лакуніконів в англо- і україномовній картинах світу. Це досить амбітна мета з огляду на складність та багатогранність проблеми й обсяг роботи, яку потрібно для цього провести дослідниці. Наукова типологія, як відомо, потребує дотримання певних вимог при проведенні систематизації будь-яких явищ. Такими основними принципами у рецензованому дослідженні, як свідчить отриманий результат, є системний, принцип культурного детермінізму та корпусно-орієнтований, які зумовлені кластерним підходом, що ґрунтується на гіперкатегорії лакунарності. Проте, заявлений кластерний підхід не прокоментований у дисертації з позицій гносеології й епістемології, зокрема і у плані авторського розуміння поняття кластеру (див. роботи К. Лінея) загалом і кластерної таксономії зокрема. Названі шість кластерів, на засадах яких було диференційовано мовний тип лакуніконів, мовленнєвий тип та когнітивний, не повною мірою схарактеризовано послідовно для кожного реєстру лакун, що типологізовані, скажімо, в аспекті парадигматики або панхронійного кластеру тощо. Окрім того, аналізований матеріал дає підстави говорити про перехресність кластерів трьох зон, про що лише побіжно згадано в роботі й не розкрито до кінця онтологію цих взаємозв'язків.

У цьому відношенні викликає запитання про перетин лакун синтагматичного кластеру міжкультурної і перекладацької субзон з корпусно-перекладацькими лакунами. Яка типологічна ознака була визначальною для таксономії відповідних лакун? Ці запитання і сумніви щодо вичерпаності обраних принципів для розробки системно-корпусної типології лакуніконів потребують переконливих наукових аргументів від дисертантки у процесі дискусії.

Очевидно, що дисертантка певною мірою відійшла від онтогносеологічної сутності філософської категорії НЩО під час безпосередньої роботи вже з відібраним мовним матеріалом, де, на нашу думку, ґрунтуються всі дистинктивні ознаки кластерної наукової типології укладених лакуніконів.

2. На стор. 76-82 дисертації авторка вираховує семантичну відстань досліджуваних лексем за формулою Т. Соренсона на матеріалі трьох лексикографічних джерел (1958, 1993 і 2005 років) в англійській мові, що дуже схвально, оскільки в такий спосіб результати є більш об'єктивними. Разом з тим виникає запитання, якщо йдеться про синхронійній (сучасний) зріз, чому не враховувався при цьому часовий фактор, адже вибірка повинна бути підібрана в приблизно однаковий (зазвичай 30-річний) проміжок часу? І чому авторка не встановлювала відповідні семантичні відстані в тлумачних словниках української мови?

3. На сторінках 98-104 дисертації в першому теоретичному розділі (пункт 1.6.2) розглядається кластерна верифікація лакун та етапи укладання лакуніконів англо- й україномовної картин світу. На нашу думку, цей пункт було б доцільніше подати в методичний розділ. Чим обумовлена така композиційна послідовність?

4. На стор. 174 дисертації дисертантка зазначає: «Графічна релайфація та повторне введення у вжиток уже невживаних літер є характерною для різних мов, наприклад, ітерація німецької літери **ß**, пор. *dass* < *daß* < *dass*, що була вилучена. Українська літера **г**, не дивлячись на статус графічного релікта, була інтегрована як символ національної специфічності». Варто зазначити, що в сучасній німецькій мові використовують наразі як **ß**, так і *ss*, вживання яких зумовлено насамперед фонетично: після довгого голосного і дифтонгу використовують **ß**, а після короткого голосного – *ss*. Щодо української літери **г**, то її "повернення" також зумовлено фонетично, оскільки в українській мові протиставлення проривного задньоязикового **г** і фрикативного глоткового **г** є диференційними ознаками, наприклад, *грати* – *трати*.

5. У своїй новаторській роботі Т.О. Анохіна використовує досить багато кальок з англійської мови на кшталт *негація*, *вербокреація*, *компарабельний*, *фреквентивний*, *секондарний*, *атракуватися*, *каузувати*, *сумація*, *релайфація* тощо. Чи доцільне їхнє використання з огляду на те, що в українській мові є відповідні лексеми з подібною семантикою, як-от: *заперечення*, *словотвір*, *частотний*, *другорядний*, *спричиняти*, *оживляти* тощо?

Зазначені вище зауваження носять дискусійний характер і не можуть вплинути на загальну позитивну оцінку роботи. Наукова новизна та практичне

значення роботи не викликають сумнівів (стор. 5–8 автореф.; стор. 34–39 дис.).

Автореферат та публікації авторки повністю відбивають зміст дисертації. На користь дисертантки свідчить й значна апробація результатів дослідження. Т.О. Анохіна виступила із доповідями на двадцять одній науковій конференції, п'ятнадцять з яких – міжнародні. За результатами розвідки було зроблено сорок п'ять публікацій.

На підставі детального ознайомлення з дисертацією, текстом автореферату, фаховими публікаціями, монографією, вважаємо, що дисертація "Типологія лакуніконів англомовної та україномовної картин світу" є оригінальним завершеним дослідженням, яке відповідає вимогам "Порядку присудження наукових ступенів", затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 року № 567 (зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 року та № 1159 від 30.12.2015 року), а її авторка – Анохіна Тетяна Олександрівна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальностями: 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство; 10.02.21 – структурна, прикладна та математична лінгвістика.

Офіційний опонент:

доктор філологічних наук, доцент,
доцент кафедри германського,
загального і порівняльного мовознавства
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

Ю.Є. Кійко

